

ש"י עגנון, אשקלון, רחוב התמר 5 - תרבות וספרות

haaretz.co.il/literature/tarbut-sifrot/2025-10-06/ty-article/.premium/00000199-b9ea-d5c1-ad9d-f9ebe2e90000

יואל רפל

October 6, 2025

06 באוקטובר 2025

"מטעם כמוס עמדי כותב אני לך את כתובתי כאן במכתב ולא על המעטפה. ובכן, ש"י עגנון, אשקלון, רחוב התמר 5... בליל שבת כשיסלסל החזן בפסוק 'צדיק כתמר יפרח' אולי תזכור כי אני ברחוב שנקרא תמר אלא שצריך אתה להוסיף הא בתחילתו כמספר 5 ששם דירתי" (אשקלון, ב' יתרו תשי"ח, 3.2.1958, מסוד חכמים, עמ' 319). כך כתב ש"י עגנון לידידו הסופר והחוקר פרופ' דב סדן כחלק מהתכתבות ארוכה שהתנהלה בין שני בני גליציה שעלו לארץ. מכתב זה הוא אחד מרבים ששלח ש"י עגנון מדירתו (השכורה) באשקלון בלי שציין את כתובתו על המעטפה. כוונת המכוון היתה למנוע את נחיל המבקרים שהיו פוקדים את ביתו בירושלים לעתים קרובות בלי לתאם את הביקור מראש. עגנון היה ידוע כקנאי לשקט ולבדידות והוא הקפיד עד כמה שהיה יכול לשלוט באופן מוחלט בסדר היום שלו.

עדות לכך שכתובתו היתה נסתרת היא בהתכתבות הארוכה בינו לבין בן-עירו הסופר והעורך ישראל כהן. בין עגנון לכהן התנהלה חליפת מכתבים ערה כאשר עגנון במקרים רבים כתב מאשקלון ואף מעיד על כך, אך כהן עונה לו תמיד לפי הכתובת הידועה לו בתלפיות שבירושלים. "חוששני", כותב כהן, "שמכתבי לא הגיעו לידיך, שכן כתבתי אותם לירושלים, ואתה יושב באשקלון" (תל אביב, י' בסיוון תשי"ט, 16.6.59). את הדואר הרב, מכתבים וחבילות שנשלחו אליו לביתו בתלפיות, היה אוסף עגנון בימים שבהם היתה לו האפשרות לעלות לירושלים ולחזור לאשקלון בשעות הערב של אותו יום. במקרים רבים הצטרף לידידו יעקב פניני שאותו הכיר בבית הכנסת ושעבד במשרד החקלאות ובחוות "הזרע".

תשע שנים, בין 1967-1958, עשו עגנון ורעייתו אסתר את תקופת החורף באשקלון. את ימי השהות שם הוא תיאר כך במכתב לכהן, "בעוד שלושה ימים אי"ה יורד אני לאשקלון 'לארמון החורף' שלי" (נובמבר-דצמבר 1959). "ארמון החורף", כתבה בתו אמונה ירון, היה "שני חדרים ששכרו עגנון ורעייתו באשקלון מדי הגיע ימות הקור לתלפיות, וישבו שם כמה חודשים עד לבוא האביב". הבית הקטן ששכרו היה ביתה של הגברת בונדי. לפניו גינה קטנה והיה אפשר לצפות ממנה אל הים התיכון. כיום כל המרחב שבין הבית ברחוב התמר 5 לשפת הים בנוי ומאוכלס.

השהות השנתית על שפת הים התיכון של הסופר הדגול ורעייתו כלל לא הוזכרה בתקשורת הכתובה של אותם ימים. מצאתי רק עדות אחת שפורסמה בעיתון מקומי צנוע, "חדשות אשקלון" שכתב, ערך והוציא לאור העיתונאי דוד אפל. כששאלתי את עזרא ינוב, סופר "מעריב" בדרום במשך עשרות שנים והוותיק שבין העיתונאים באשקלון, מה הוא זוכר על הימים שעגנון שהה בעיר הדרומית הוא השיב מיניה וביה, "מעולם לא שמעתי ולא ידעתי שעגנון היה חי באשקלון". הפניתי את אותה שאלה לאחדים מחוקרי תולדות העיר במכללה האקדמית הגדולה שבעיר וגם הם לא ידעו על כך דבר.

"אני וסבתא מטיילים הרבה, פעמים על שפת הים, ופעמים בין הפרדסים, ופעמים בחולות, ופעמים אנו יוצאים לראות עתיקות שמצאו עמוק באדמה. ופעמים אנחנו הולכים סתם כך"

בעזרת ירון סחיש מהספרייה הלאומית הצלחתי לאתר את העותק היחיד הקיים בספרייה ציבורית של "חדשות אשקלון", שבגיליון 21 (מיום 23.12.66) מספר בו דוד אפל כי "לראשונה הגיע עגנון לעיר הדרום לפני 8 שנים עם רעייתו בגלל הקור העז השורר בירושלים. כשלושה חודשים עשה במקום. לשם כך שכרו

דירה פרטית וכאשר היו ימים בהירים נראה היה מטייל בשכונה. באפרידר פגש ידיד ותיק, המשורר י"ד קמזון, תושב המקום מזה שנים רבות. השניים הכירו עוד בשנים 1923-1924 בעיר הקיט באד-הומבורג שליד פרנקפורט דמיין... בקשה אחת היתה לעגנון שיישאר באלמוניותו במקום המנוחה באשקלון".

מאמרו של אפל מספק בהמשכו מידע נוסף ואף מבהיר כיצד הצליח עגנון להישאר באשקלון באלמוניות כמעט מוחלטת במשך שלוש שנים. בפועל, תקופת השהות היתה משתנה לפי מזג האוויר בירושלים ונמשכה לא פחות משלושה חודשים, והיו שנים שהשהות התארכה עד חמישה חודשים.

בספרו "חיי עגנון" מתאר דן לאור את המעבר לאשקלון כפועל יוצא מבריאותם של הסופר ורעייתו. אף ששניהם היו רגילים לקור החורפי בארצות מוצאם, הוא מגליציה והיא מגרמניה, הם התקשו לחמם את ביתם הגדול בתלפיות שבדרום-מזרח ירושלים, באזור הפתוח לרוחות מדבר יהודה הקרות. "בבית פנימה היה מאד לא נוח; לרשותם של עגנון ואסתר עמד תנור פחמים ישן שאך בקושי הצליח לחמם חלק מן הבניין, וגם תנורי נפט שהוצבו בכמה מן החדרים כמעט שלא הועילו. הקור העיקר על עגנון הזקן והחולה, אך עוד יותר מזה על אסתר, שכן כאבי הפרקים שמהם סבלה זה שנים החמירו במיוחד בחורף" (דן לאור, "חיי עגנון", עמ' 488).

במאמר רחב יריעה על ידידו הקרוב פרופ' מרטין בובר כתב עגנון, "לשון ומלים צריכים צורה. נותנים להם צורה הם חיים, אין להם צורה הרי הם דומים כמתים. בובר בעל צורה ואוהב צורה. כל מה שמוציא מתחת ידו שש בצורתו. דרך ארץ יש לו לבובר בפני הצורה. מתוך דרך ארץ שיש לבובר בפני הצורה פעמים עושה את הצורה יתירה על החומר ופעמים נאה היא הצורה מן החומר. מפני שכותב אני את דברי על שפת ים אשקלון, אביא משל משפת הים" (מעצמי אל עצמי, עמ' 259). מכאן אנו למדים שעגנון המשיך במלאכת הכתיבה גם בזמן שהותו באשקלון. הוא גם השאיר סימני דרך כתובים לא מעטים שבאמצעותם אפשר לעקוב אחרי שיגרת יומו ופועלו בחודשי החורף.

מידע רב שמעתי גם מבני הדור השני של המשפחות שהיו אתו בקשר והיודעים גם היום לספר על חוויות שונות שנקשרו בעגנון ורעייתו בעת שחיו באשקלון בשנות החמישים והשישים של המאה הקודמת. מבחינת עגנון לכל אחת מהמשפחות שדאגו להם היה תפקיד והוא, כמי שקבע את הסדרים, הקפיד שמלכות לא תיגע במלכות אחרת. לכל מי שפנה אליו בכתב הוא הבהיר כי השהות באשקלון אינה תקופת נופש וכי הוא עסוק כמו בירושלים ואף יותר. במכתב לסדן הוא כותב, "שינוי מקום, ומכתבים הרבה אין קץ שמצאתי על שולחני שבאשקלון מוציאים אותי מן העולם. אילו מצאתי עצה כנגד המכתבים הייתי עושה את מלאכתי באמונה" (אשקלון, ד' ויקרא תשי"ט, 18.3.1959, מסוד חכמים, עמ' 325). כיצד הגיעו הררי המכתבים מירושלים לאשקלון? התשובה היא יעקב פניני, שבכל-פעם שעגנון לא היה מצטרף לנסיעתו לירושלים היה טורח במיוחד ומביא במכוניתו את כל הדואר שהצטבר בדירה בתלפיות.

ממכתבים ששלח עגנון מאשקלון אפשר ללמוד על עיסוקיו ומעשיו בימים שהיה מנותק מספרייתו הגדולה. במכתב לכהן הלוחץ עליו שיכתוב סיפור לכרך שהוא עורך הוא עונה בנימוס כי "משתדל אני לעבוד עבודה בסידור כתבי לדפוס ואתה עתה בא עלי פתאום 'בבקשה שטוחה' לתת לך סיפור" (אשקלון, א' פקודי תשי"ט, 8.3.1959). בהמשך אותה התכתבות מספר לו עגנון ש"עסוק אני בספרי הגדול 'עיר ומלוואה' העיר זו בוטשאטש עירנו הי"ד". הלחץ של כהן נמשך והוא עונה לו, "מכל מקום רוצה אני לבאר לך את מצבי. זקן וחולה אני יומי יוצאים עלי בטרדות שאין כוח אפילו לאדם בריא לעמוד בהן. מקרוב ומרחוק פונים אלי בדברים שאין בידי לעשותם ואף לא לענות על מקצתם. מזכירים וכתבניות אין לי. הכל עושה אני בכוחי שתושש והולך מיום ליום. יותר משניים שלושה מכתבים ליום אחד אינני מספיק לכתוב ופעמים יוצאים הימים מתוך מחשבות שאין מביאות לידי מעשה, רק שמעכבות את עבודתי. זה יותר מעשרה ימים אני יושב וכותב מכתבי תשובה לרבנים לסופרים למורים לתלמידים לקרובים ולעורכים, ולנשים כבודות שמבקשות שאכתוב מאמרי הערכה על בעליהן הדגולים שנפטרו. אין קץ לדברים" (על-פי ההשערה המכתב נכתב ביוני 1959). וכשהלחץ שהפעיל עליו כהן נמשך שלח לו עגנון פרק מתוך הספר "עיר

ומלואה" שבכתובים. על כך השיב המקבל, "אני מודה לך תודה כפולה: א) על שכתבת סיפור כזה להנאות בו את הבריות. ב) על שנתת לי את הסיפור הזה לקובץ. אמנם חיקיתי זמן רב, אך כדאי היה לחכות" (תל אביב, ה' בכסלו תש"ך, 6.12.1959).

עגנון ואשתו אסתר ב-1966 צילום: גל אורן

אך לאמיתו של דבר סדר יומם של בני הזוג עגנון לא היה עמוס. את רוב שעות היום הם עשו בדירה הקטנה. לעומת אורח החיים העמוס והמתיש שניהלו בירושלים היו הימים באשקלון נינוחים ומשפחתיים. את שעות הבוקר עשה כל אחד מהם בעיסוקיו, עגנון ישב ליד שולחן האוכל וכתב ורעייתו אסתר המשיכה במלאכת יומה, להעתיק את כתב היד הבלתי-קריא של בעלה. בשעות אחר הצהריים היו יוצאים בני הזוג לטיול רגלי, כפי שמתאר זאת עגנון במכתב לנכדו גד המובא בספרה של בתו אמונה ירון "פרקים מחיי":

"אני וסבתא מטיילים הרבה, פעמים על שפת הים, ופעמים בין הפרדסים, ופעמים בחולות, ופעמים אנו יוצאים לראות עתיקות שמצאו עמוק באדמה. ופעמים אנחנו הולכים סתם כך.

פורים היה לנו יום נפלא. אחר סעודת פורים טיילנו בחולות, ולבסוף ישבנו על צוק סלע והבטנו על הים ועל החמה השוקעת וראינו שטבעה בים. אילו לא ידעתי שעתידה לחזור לשמים הייתי בוכה.

בלילה שומעים את רעש הים ואת יללת התנים, או שהתנים מפחדים מן הים ובוכים או שהים מפחד מן התנים והוא צועק. אני חושב שלא הים מפחד מן התנים. אם כן למה הוא צועק? אלא שהוא גוער בהם על שהם מייללים, שהרי לא יפה לבכות".

"בלילה שומעים את רעש הים ואת יללת התנים, או שהתנים מפחדים מן הים ובוכים או שהים מפחד מן התנים והוא צועק. אני חושב שלא הים מפחד מן התנים. אם כן למה הוא צועק? אלא שהוא גוער בהם על שהם מייללים, שהרי לא יפה לבכות"

כיהודי המקפיד מאוד על שמירת מצוות ולימוד תורה בחר עגנון לגור בבית שהיה קרוב לבית הכנסת המרכזי של שכונת אפרידר. הצריף של אותם ימים התחלף במרוצת השנים בבניין גדול התואם את היקף אוכלוסיית המתפללים. בבית הכנסת נהגו בו בכבוד רב. שם באופן טבעי התוודע לציבור המתפללים, רבים היו צעירים מהאגף הדתי-לאומי, והוא הרגיש נוח ביניהם ויצר עם אחדים קשרי חברות וידידות עמוקים.

הראשון שבהם היה זאב הלפרין, יושב ראש המועצה הדתית של העיר. באחת השבתות הוא פנה בטרזניה להלפרין ותיאר את המצב העדין שהוא נקלע אליו. שכנו לבית נהג לעבוד בגינה בשבת, אך כשהיה עגנון יוצא מביתו בשבת היה אותו שכן עוצר ממלאכתו ומברך אותו בברכת שבת שלום. כדי להימנע מהצורך לענות לאותו שכן נמנע עגנון מלצאת מביתו, לעתים שעות ארוכות. בפנייתו להלפרין אמר, "איך אני יכול להביא איש המחלל את השבת שיברכני ברכת 'שבת שלום'?" עגנון ציפה שהלפרין יפנה לאותו שכן ויבקש ממנו להימנע מעבודות בגינה במשך יום השבת.

הצטרפותו של עגנון הקרינה אור גדול על המתפללים שראו בכך כבוד וזכות גדולים. בבית הכנסת הכיר את הרב מרדכי רוזמן, שברח עם משפחתו מגרמניה ואחר-כך התמנה לרב הקהילה האורתודוקסית במונטווידאו, ולאחר קום המדינה עזב את משרתו המכובדת ברבנות, עלה לארץ ועסק בחינוך ובפעילות ציבורית. לעגנון היה הרב רוזמן מקור מים חיים והקשרים ביניהם היו חזקים מאוד, כל זה מפני שבביתו מצא עגנון את שחסר לו באשקלון, ספרייה גדולה של ספרי קודש שסייעה לו בכתיבה.

חדר העבודה של הרב בבית ברחוב הוורדים 52 היה חדר הבריחה של עגנון, לשם נמלט מטרדנים ולשם הלך לעיין בספרים. הקשרים בין הסופר למשפחת רוזמן היו הדוקים מאוד וארבעת ילדיו של הרב הכירו את הסופר עוד בטרם עמדו על גדולתו. חוה רוזמן-חורין, היום חברת קיבוץ טירת צבי, מספרת כי באחד הימים בא עגנון לביתם והתלונן שאינו יכול לקרוא ולכתוב בדירתו בשל הרעש בסביבה. אמרה לו האם מימי רוזמן, "אין בעיה, אקנה לך אטמי אוזניים". על כך השיב עגנון, "אצלי שומעים גם הברכיים".

באחד ממכתביו לסדרן כתב עגנון, "אשתי תחי' נסעה היום לירושלים להביא משם את כלי הפסח לאשקלון. כאן נעשה אי"ה את ימי הפסח זקן וזקנה ואולי גם הזכור לטוב (אליהו הנביא)" (אשקלון, ב' תזריע תשי"ט, 6.4.1959, מסוד חכמים, עמ' 328-329). על אותו סדר פסח שהתקיים לבסוף בבית רוזמן מספר יצחק מרקל, בעלה של הבת יהודית רוזמן, "עגנון היה במצב רוח מאוד טוב, סיפר וסיפר והאריך בדרשות במהלך הסדר, אלא שבין הדרשות והסיפורים הוא לגם הרבה יותר מארבע כוסות יין שבהגדה. כשסיימנו את סדר פסח עגנון היה מעורפל ולא היה יכול לקום מכיסאו. על-פי בקשת רעייתו אסתר הרמנו אותו הרב מרדכי ואני, תמכנו בו משני צדדיו, הלכנו לאט והחזרנו אותו לשינה עמוקה בביתו שהיה בקרבת מקום".

הקשר עם משפחת רוזמן התחזק עוד יותר כשעגנון הבחין שהבת מרים, שלמדה אז בסמינר למורים ואחר-כך באוניברסיטת בר אילן, אוהבת ספרות ומבינה ספרות היטב. מרים ז"ל, שבשנות לימודיה האקדמיים נועדה על-ידי מורתה הפרופ' נחמה ליבוביץ להיות ממשיכת דרכה בהוראה וחקר התנ"ך, ניתחה את סיפורי עגנון באופן מבריק שעורר את התפעלותו והוא היה מבקש ממנה לקרוא דפי הגהה ואף העניק לה מספריו עם הקדשות אישיות.

גילוי נאות מחייב אותי לומר כי באמצעות משפחת רוזמן הכרתי את עגנון. ארבעת ילדיהם, יהודית, יהודה, מרים וחווה היו ילדי חוץ בקבוצת יבנה ובית משפחתנו היה להם לבית במשך עשר שנים. כך זכינו שבאחד מביקוריו הביא הרב רוזמן את עגנון לביתנו, ביקור שהוליד את הטיול שעשה לי עגנון בירושלים של "תמול שלשום". אך זהו סיפור אחר.

מתפלל נוסף בבית הכנסת של אפרידר היה יעקב פניני, שכבר הוזכר והיה איש שידי רב לו. הוא עבד בתחום החקלאות ועגנון שרצה לראות את ארץ ישראל היה מדי פעם מצטרף לנסיעותיו המקצועיות ברחבי חבל לכיש. לעתים, כך סיפר לי בנו אודי פניני משדמות מחולה, היה פונה עגנון לאביו ואומר לו, "נכון שהשבוע אתה נוסע לירושלים. ארצה לנסוע אתך. כך כבר לא היתה אפשרות אחרת אלא לעלות לירושלים

לצרכיו של עגנון. מכיוון שלא פעם הצטרפתי", סיפר אודי, "ישבתי כל הנסיעה על ברכיו של חתן פרס נובל". ליעקב פניני היו תפקידים נוספים. הוא היה איש התחזוקה בבית משפחת עגנון באשקלון וכשמקרר הפסיק לעבוד, נשרפה נורת חשמל או גשם חדר לביתם היה יעקב, הקיבוצניק לשעבר, ממהר ובא לעשות תיקונים.